

PANEL

türkiye'nin enerji sorunları

Elektrik MühendisIt-ri Odası VII. Teknik Konerresi, "Türkiye' r.ir. Enerji Sorunları" konulu panel ile son buldu.

Korkut Öngün'ün (Danışman, TEK) yönettiği panele konuşmacı olarak Mehmet Erdemir (Ankara Belediyesi'nde Danışman, TEK eski genel müdürü), İhsan Topaloğlu (Parlamentar, TPAO eski genel müdürü), N.Tanju Akad (Tüm İktisatçılar Birliği Üyesi) ve Talisin Yalabık (Etibank eski genel müdürü) katıldılar.

Panelde yapılan konuşmaları özetle veriyoruz.

Mehmet ERDEMİR

Mehmet Erdemir konuşmasında enerji sorununun sunulan bildirilerde yeterince incelendiğini, bu nedenle paneldeki konuşmaların bir özetlemeden öteye geçmeyeceğini söyledi. Söz konusu edilen sorunların 20-25 yıldır ortaya konulageldiğini, sorunların da, çözümlerinin de aslında belli olduğunu, teknik kongrelerde açıklandığını, çözümlerinin önerildiğini belirten Erdemir, istenen çözümlere bir türlü kavuşulmadığını da ekledi. Erdemir, konuşmasında bundan sonra şu görüşlere yer verdi:

"Enerji sorunu ekonomik sorunlarımızdan biridir. Biz, maalesef 40 yıldır iktisadi devlet teşekküllerinin yönetimine bir yön veremedik. Neden böyle oldu? Türkiye'de hakim olan sistem Osmanlı devrinden beri kapitalist sistemdir. Cumhuriyet dönemi de içinde olmak üzere aşağı yukarı 100 yıldan beri bu sistemle bir yerlere gelmeye çalıştık; hep Avrupa'ya, batıya baktık. Batı bu sistemle gelişmiş ama nasıl gelişmiş, neler yapmış? Liberal sistem Avrupa'da geliştiği zaman Avrupa'nın şartları neydi, Avrupa'nın hükmettiği bugünkü 3. dünyayı teşkil eden ülkelerin şartları neydi, bu ülkelerden Avrupa nasıl yararlanıyordu; bütün bun-

ları gözönünde tutmadan bu yolda direnmişiz, tabii hâlâ da direniyoruz."

Bu olgunun iktisadi devlet teşekküllerinin doğru dürüst işleyemeyişleriyle sıkı sıkıya ilgili olduğunu söyleyen Erdemir, iktisadi devlet teşekküllerini yönetenlerin genellikle iktidarların paralelinde liberal kimseler olduklarını, liberal doktrine inanmış birinin bir devlet kuruluşunun başında bulunmasının bir çelişki olduğunu, kuruluşun başarı kazanmasını engelleyici olduğunu belirtti. Erdemir, örneğin TEK yasasında yapılacak bazı değişikliklerin sorunu çözmeye yeterli olamayacağını, devlet kuruluşlarının yönetimi açısından köklü çözümleri bulunması gerektiği üzerinde durdu.

Erdemir, ülkede, örneğin 1980'de, 1990'da ne kadar elektrik enerjisine gereksinme duyulacağını yaklaşık olarak bildiğini, bu nedenle enerjinin planlanmasının zor olmadığını, ancak bu planları uygulayamadığımızı belirtti. Erdemir daha sonra şu görüşleri öne sürdü: "Ülkemizin enerji kaynakları da ana çizgileriyle belli. Su kaynakları potansiyelimiz 70 milyar kilovatsaat, kömür kaynakları potansiyelimiz 50-60 milyar kilovatsaat dolayında. 2000 yılında elektrik enerjisi gereksinmemiz de 180 milyar kilovatsaat dolayında olacak. Su ve kömür kaynaklarımızın 2000 yılına kadar yeterli olabileceğini söyleyebiliriz. Ülkemizde yeterli petrol bulunmadıkça fuel-oil santrali kurmanın sakinliği olduğu açıktır. İlerde ortaya çıkacak enerji açıkları herhalde nükleer enerji ile karşılanacaktır."

Daha sonra teknik eleman sorunları üzerinde duran Erdemir, sağlanan olanakların yetersizliği dolayısıyla uzmanlaşmış teknik elemanların özel sektöre kaptırıldığını anlattı, bu olguya somut örnekler verdi. Erdemir 1976'da dış ticaret açığımızın 3,5 milyar dolar olduğunu, makine sanayiinde ithalata dayanan bir politikanın geçersiz olduğunu, bir an önce yerli imalata geçmek gerektiğini belirterek sözlerine son verdi.

İhsan TOPALOĞLU

Topaloğlu, enerji sorununun Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olduğu halde affedilmez ihmaller içinde kalmış olduğunu belirterek sözlerine başladı. Topaloğlu daha sonra üzletle şu görüşleri öne sürdü: "Uzun vadeli bir enerji planlaması yapılması gereğini hep belirttik, ama böyle bir planın yapılmasında mahzur bulanlar varolmuştur. Ve sonuç olarak çekilen zorlukları bir takım palyatif tedbirlerle ya da bazı çevrelerin çıkarlarına göre çözmek yoluna gidilmektedir. Buna en güzel örnek gaz türbinleridir. Sorunların temelinde plansızlık, daha doğrusu plan fikrine inançsızlık yatar, planlama ne yazık ki zaman zaman politik bir araç olarak kullanılmaktadır. Bir tesis 7 yılda bitecek diye planlanır, 14 yılda biter; bir tesis 1971'de bitecek diye planlanır, 1971'e geliniz, daha o tesise başlanmamış olduğu görülür. Böyle planlama olmaz. Hele son yıllarda plan anlayışımız bir gösteriştense öte gitmez durumdadır.

Eskiden beri enerji sorununda çözümün yerli kaynaklara dayanmasında olduğu savındayız. Döviz kaynaklarımız sınırlıdır, ithalatta tasarrufa önem vermek zorundayız. Oysa, örneğin petrolün tüketimde kullanılmasında hiçbir tasarruf tedbiri alınmadığı gibi özellikle 1966-1970 döneminde petrolün en çok oranlarda kullanılması teşvik gördü. "Ucuz ve bol enerji" sloganı hakim oldu. Oysa "ucuz ve bol enerji" dediğimiz zaman batının tüketime dönük ekonomisinin paraleline girmiş oluyorduk. "Ucuz ve bol enerji" denilerek elektrik enerjisinde petrol tüketimi oranının bugün

% 45'e ulaşması sağlandı. Bugün bütün dünya; liberal, sosyal demokrat ve sosyalist ülkeler; kömüre, nükleer enerjiye dönmeğe, yerli kaynakları geliştirmeye, petrolü mümkün olduğu kadar az kullanmaya yöneliyorlar. Oysa bizde petrol tüketimi önemli yer tutmakta devam ediyor.

Su enerjisi başlıca enerji kaynaklarımızdan biridir. Kullanılması, geliştirilmesi gerekir. Kömür konusunda, taşkömürü Zonguldak bölgesine sınırlı olduğu için daha çok linyit üzerinde durmak gerekli özel teşebbüs, bildiğimiz kadarıyla, e- lindeki yatakların hiçbirinde ciddi bir arama yapmaz, yapsa da rakamları Maden Dairesi'ne tam olarak bildirmez. Linyit rezervlerimizin bugün bilinen- den daha büyük olduğuna inanmak için hiçbir neden yoktur. Linyitlerimizin hızla aranması gerekir. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünün yapısında değişiklikler yapılmalı, örneğin görevi yalnızca yakıt ve hammadde aramak olan bir kömür (veya yakıt) enstitüsü kurulmalıdır.

1987'de 64 milyon ton dolayında linyite ihtiyacımız olacak. Bugünkü üretim 10 milyon ton dolayında. Demek ki 54 milyon ton kadar artış gerekli. Ton başına yaklaşık 1000 lira yatırım yapmak gerekli olduğuna göre, yalnızca linyitlerimiz için 50 milyar liradan fazla yatırım yapmamız gerekecek. Dünya görüşü, doktrin... bunları bırakalım, soralım: Hangi özel teşebbüs bu yatırımı ne zaman yapabilir? Devlet bu işe hemen el atmalıdır. Anayasanın 132. maddesine göre yeraltı kaynakları devletin tasarrufu altındadır. Buna dayanarak linyit yataklarının bir an önce santallerin emrine verilmesi gerekir. Enerji sorununun çözümünde bu, çok önemli bir adım olacaktır.

Petrol işleri Atatürk döneminde tümüyle devletin elinde olmuştur. 1950'den sonra, özel- likte-1964'te çıkan yasadan sonra petrolün bulunması, çıkartılması ve işletilmesinin yabancı şirketlerle yapılabileceği ilkesi getirildi. Böylece petrol şirketlerine bağımlılık dönemi açıldı. Bugün, petrol

ihtiyacımız 15-milyon tondur; üretim ise 3,2 milyon tondur, yani ihtiyacın 1/5'i. Ve petrole ödediğimiz döviz yılda 1 milyar dolar dolayında. Yabancı şirketler, kendi politikaları gereği, Türkiye'ye yeterli yatırım yapmıyor olabilirler. Kendi petrolümüzü, devlet, kendi kaynaklarıyla aramalı ve işletmelidir.

Bu sava karşılık "bizim paramız yok, teknik gücümüz yok" derler. Bunu söyleyenler devletimizin şimdiye kadar petrole 5 milyarın üstünde yatırım yaptığını, şirketlerin yatırımının ise ancak 2 milyar dolayında olduğunu, Türkiye Petrollerinin bulgularının tüm şirketlerin toplam bulgularına eşit olduğunu gözlerden saklamak isterler. Türkiye'de petrol tüketimini azaltmak için ciddi tedbirler alınması gerekir. Örneğin geçen yıl Fransa petrol tüketimini % 5,8 azaltmıştır. Bizde ise tüketim artmaktadır.

Atom enerjisi konusunda şu konuya dikkat etmeliyiz. Ülkemizde 4000 tonluk uranyum yatağı saptanmıştır. Atom santralleri kurulduğunda Türkiye uranyum ya da zenginleştirilmiş uranyum ithal etmek durumunda kalacaktır. Bir Fransız araştırmacının tespit ettiği rakamlara bakarsak uluslararası petrol şirketleri çeşitli ülkelerdeki uranyum ve kömür yataklarına da el atmışlardır. Zenginleştirilmiş uranyum ise bugün ABD ile SSCB'nin elindedir. Uranyum aramamızla ilgili bir anımdan söz edeyim. Aramalara ilk başladığımızda bize geiger aygıtı gerektiği, 40 000 dolarlık bir cihaz. ABD yardımı doğrundan Dışişleri Bakanlığı yoluyla geldiği ve tahsisini Amerikalılar yaptığı için 40 000 doların bulunması bir sorun oldu. Madenlerle ilgili yardımın başındaki Amerikalı uzman Ryan'dan bu iş için 40 000 dolar tahsisini rica ettik. Ryan'ın cevabını hiç unatmam: "Siz demir, bakır arayın, nasılsa Amerika'da uranyum çok". Uranyum sorununu çözmeden, hele kömür ve su kaynaklarımızı tamamen geliştirmeden atom santralına geçerseniz 20-30 yıl sonra ambargolar, baskılar altında kalabiliriz."

M. Tanju AKAD

Tanju Akad Türkiye'de enerji üretiminde büyük bir kaynak israfı olduğunu belirliyerek konuşmasına başladı. Akad, sözlerini, özetle şöyle sürdürdü:

"Ülkemizde termik kaynaklardan elde edilen enerjinin oranı 1962'den 1973'e % 68,4 ten % 78,8'e, akaryakıttan elde edilen enerjinin termik olarak elde edilen enerji içindeki oranı ise aynı dönemde % 7,6'dan % 42,1'e çıkmıştır. Ayrıca biliniyor ki bir kilovatsaat elektrik enerjisinin maliyeti hidrolik santrallarda 5, linyitli santrallarda 10, fuel-oil'li santrallarda ise 35 kuruş. Ham petrol ithalatı için bu yıl ödediğimiz para ise 1 milyar dolar dolayında. Bütün bunlara rağmen fuel-oil yaka-cak gaz santrallarının ihaleleri devam ediyor. Gaz santralleri sanayileşmiş ülkelerde de kullanılır, ama o ülkelerde gaz santralleri, arıza durumlarında kısa zamanda devreye girecek santraller olarak planlanır. Oysa Türkiye'de bunlar sürekli olarak kullanılmakta.

Ham petrolden elde edilen ürünlerin belli başlıları benzin, motorin, fuel-oil ve asfalt. Bunlardan benzin, motorin ve asfalt teknolojik olarak yerlerine başka bir enerji kaynağı konulamayacak alanlarda kullanılırlar; oysa fuel-oil öyle değildir, yerine başka enerji kaynağı konulabilir. Türkiye'de dışa bağımlılığı en azda tutacak bir enerji politikası, gerekli benzin ve motorini elde edecek kadar ham petrolü ithal edip bu ürünler üretilirken zorunlu olarak elde edilen fuel-oil'i elektrik üretiminde kullanmak, kalan enerji açığı için ise linyite ve hidrolik enerjiye başvurmalıdır.

Şimdiye kadar gecikmeden hizmete giren bir santral göremedik Türkiye'de. Özellikle bü-

yük projelerin gecikmesi enerji açığını artırıyor. (Gecikmelerdeki önemli nedenlerden biri baraj ve santral yapımlarının müteahhitlere ihale edilmesi. Müteahhitler fiyat artışlarını bahane ederek sürekli yeni düzenlemelere gidebilmek için projeleri geciktiriyorlar.) Elektrik enerjisinin % 70'den fazlası sanayide kullanıldığı için çabuk kurulacak santraller konusunda baskıları artırıyor. Bu santrallerin gaz santralleri olması fuel-oil ithalatçılarının ve santral komisyonlarının işlerine geliyor.

Türkiye'de tüm devlet teşekküllerinin etkin olmayışından söz ediliyor. Fakat karşımızda T.C. Karayolları diye, çok etkin çalıştığı için övülen bir devlet kuruluşu var. Neden barajlarımız gecikiyor bu arada önemli hidrolik potansiyelimiz boşa akıp gidiyor da, Karayolları'nın bütün projeleri vakitte tamamlanıyor, yurdun en ücra köşeleri bile karayoluna kavuşuyor? Bu sorunun cevabı şu: Karayolları teşkilatı etkin çalışıyor, çünkü uluslararası tekelci sermayenin pazarını genişletiyor. Bu iki yönden sağlanıyor. Birincisi: Ülkenin en geri kalmış bölgelerini bile bu pazara açıp tekelci sermayenin mallarının pazarlanma olanağını artırıyor. İkincisi: Bizzat karayolları yapımının ve karayolu ulaşımının gelişmesi büyük bir pazar yaratıyor, otomotiv sanayii, petrol satışları, otomobil lastiği satışı vb. gibi. Bu nedenlerle Karayolları'nın Türkiye'de etkin çalışan bir kuruluş olması ve özellikle son 25 yıldır bu etkinliğini sürdürmesi rastlantı değildir. Tüm altyapı yatırımları, dışardan empoze edilerek, böyle çarpık ve bağımlı bir gelişme içindedir Türkiye'de. Bu gelişmenin amacı uluslararası tekelci sermayenin ve yerli ortağı yerli tekele! sermayenin pazarlarının genişletilmesi.

Türkiye kendi iç dinamiği ile gelişen bir kapitalistleşme süreci içinde değil. Genel olarak gelişmeyi 2. Dünya Savaşından önce ve sonra olmak üzere iki aşamada ele alabiliriz. Savaştan önceki dönemde ulus-

lararası teknelci sermaye, geri bıraktırılmış ülkelere, kendi metropollerinde ürettiği malları satmak için geliyordu. Bu ülkelere bir yatırım yapıyordu ise bu özellikle o ülkelerin hammadde kaynaklarının daha yoğun bir biçimde sömürülmesini sağlamak içindi. Bu aşamada, bir yatırım yapıldığında, tek başına bir yatırımın kârlılığına bakılıyordu. Örneğin Türkiye'de 1920'lerde bir elektrik santralını işletiyorlarsa bu santralın tek başına kârlılığı onlar için yeterli bir kriterdi. Hatta elektrik satışını artırmak için bedava ütü dağıttıkları bile olmuştur.

Savaştan bu yana bu ilişkilerde bir değişiklik oldu. Ulusal Kurtuluş Savaşlarının gelişmesi ve sosyalist blokun büyümesi emperyalizmin pazarını daraltıyor. Öte yandan üretici güçlerin ve teknolojinin gelişmesi üretim kapasitesini artırıyor. Üretim artıyor ama satış olanakları azalıyor. Bu olgu teknelci sermayenin pazar sorununu çok acil bir duruma getiriyor. Uluslararası sermaye, önceleri kendi ürettiği malların satışında aracı olarak kullandığı (ve eskiden komprador burjuvazi dediğimiz) zümreyle ortak yatırımlar yoluyla bütünleşme yoluna gidiyor. Bu bütünleşmeden sonra, az gelişmiş ülkelerde üretici güçlerin tamamen engellenmesi olgusu artık bitiyor, bu güçler geliştiriliyor. Az gelişmiş ülkelerin görünürdeki sanayileşmesi işte bu olgu. Fakat bu sanayileşme pazar genişletilmesini amaçlayan çarpık bir sanayileşme.

Bu pazar sorunu çerçevesinde, altyapı yatırımlarının (örneğin elektriğin) özel sektör ya da devlet tarafından üretilmesi, bu teknelci kesim için, artık önemli değil. Çünkü teknelci kesim pazarlarını genişletme peşindeler. Enerji sayesinde bu kesim, pazarını iki yoldan genişletiyor. Birinci yol, üretimde. Çokuluslu petrol şirketleri petrol pazarlamalarını artırıyorlar. Üretim teçhizatı da uluslararası tekelcele satılıyor. İkinci yol tüketimde. Televizyon, buzdolabı ve bütün öteki elektrikli dayanıklı tü-

ketim mallarının pazarı ancak elektrik üretimi ve dağıtımının yaygınlaşmasıyla genişler. Enerji ister devlet eliyle ister özel kesim eliyle üretilmekte olsun teknelci kesimin kârı üretimle artacaktır. Enerji üretimi devletin elinde olsa bile emperyalist sömürü sona ermeyecektir. Bugün krediler şartlı krediler olarak verilmektedir. Bu kredilerle kurulacak olan işletmelerin kullanılacağı teçhizatın çoğu kez kalem kalem hangi yabancı şirketlerden alınacağı belirtilir. Fiyatlar da tekel fiyatlarıdır.

Sonuç olarak şunu diyeceğim: Türkiye'de üretici güçlerin halkın yararına olarak kullanılması, ancak emperyalist ve kapitalist ilişkiler zincirinin kırılmasıyla mümkün olacaktır."

Tahsin YALABİK

Tahsin Yalabık, "Enerjinin en pahalısı, olmayan enerjidir" deyiminin son günlerde çok kullanılır olduğunu, elimizde enerjiyi çok ucuza, 20-30 kuruş mal edecek imkanlar varken bunu 10 liraya satın almak durumuna düşmenin büyük bir akılsızlık olduğunu belirtti. Yalabık sözlerine özetle şöyle devam etti.

"Özel teşebbüsle devlet teşebbüsü düşman kardeşler gibi gösterilmektedir, oysa bunlar bir arabanın iki tekerleği gibidirler, ancak paralel dönerselerse araba ilerler. Devlet elindeki madenler, devletin imkanlarının daha geniş olması dolayısıyla, rezervleri daha derin olarak tayin edilmiş madenlerdir.

Benim görüşüme göre, elimizdeki imkanlarla bizim bu enerji bunalımına düşmememiz gerekirdi. Bu bunalımın nedenlerini ben tesislerin seçiminde samimi olmamamızda görüyorum. Elektriğin kilovatsaatinin maliyetinin hesaplanmasında da gerçek olmayan rakamlar üzerinde durulmaktadır. 1948'de Tunçbi-

lek'e mi Sarıyar'a mı öncelik verilsin tartışmaları çok uzun sürdü. Sarıyar'm 1952 yılında enerji üretimine geçmesi bekleniyordu, kilovatsaati 3 kuruştan elektrik verecekti. 1952'ye yaklaşıncaya görüldü ki Sarıyar'ın bitmesine olanak yok. Enerjinin maliyetinin de öyle 2 kuruş falan değil 6 kuruş dolayında olacağı anlaşıldı. Bu kez hemen Tunçbilek'in yapımına geçildi, ve Tunçbilek Sarıyar'dan önce hizmete girdi. 1965'te Keban'la Seyitömer için de aynı tartışmalar yapıldı. Bu tartışmalar içinde, görevim dolayısıyla bulundum. Kanım odur ki teknik elemanlar işletme seçiminde samimi olmamıştır. Tartışmaların verdiği gecikme ve bu gecikmelerden doğan enerji açığı doğal olarak pahalı enerjiye yer hazırlıyor. Bu zorluklar, belirttiğim biçimde planlamacılıkla yenilebilir.

Bilinen kömür rezervlerimiz 3 milyar ton dolayındadır. 6 milyar gibi sayılar veriliyor da bu rezerv içinde kaliteli ve kalitesiz kömürler bulunduğundan ortalama bir sayı olarak 3 milyar ton alabiliriz. Her yıl 200 megavatlık bir santral temeli atmak suretiyle 25 yıl sonra 50 milyar kilovatsaatlik bir kapasiteye ulaşabiliriz. Yani özet olarak 60 yıl boyunca 50 milyar kilovatsaat enerji verebilecek bir kömür rezervimiz var diyebiliriz. Tabii bunu bilinen rezervler için söylüyorum.

Bu 60 yıllık ömür, dünya petrol rezervlerinin ömrüyle karşılaştırılacak olursa hiç de azımsanmayacak bir rakam. Dolayısıyla ucuz enerji verecek bu kaynakların su kaynaklarıyla birlikte iyi planlandığı takdirde uzun süre kendi kaynaklarımızı dayanan enerji sağlamak imkanımız vardır.

Petrol rezervlerimiz 20-30 milyon ton kadar. Bu husus "fuel-oil kullanalım" iddiasını derhal çürütmektedir, çünkü fuel-oil santrallerinin yerli kaynaklardan beslenmesinin olanaksız olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bugünkü uygulamaya bakalım, örneğin Ambarlı santralının 24 saatlik bir stokla çalışma durumuna düşebilmektedir."